

ОД ПИСМЕНАТА ТРАДИЦИЈА ВО МАКЕДОНИЈА

Почетоците на словенската писмена традиција нè водат во IX-от век и тоа точно пред започнувањето на значајната Моравска мисија во 863-та година. Заслужните словенски првоапостоли Кирил и Методиј пред заминувањето за Моравија ја составија словенската азбука и беа направени првите преводи на најнеопходните црковни дела и тоа според јазикот на македонските Словени што живееја во околината на Солун.

Темелите што ги поставија нашите првоучители беа надоградени со неуморната работа и активност на нивните ученици, особено на Климент и Наум Охридски. Благодарение на нивниот жив дух и љубов кон делото што веќе се роди, во Македонија се појавија доста рано две книжевни школи, пред сè Охридската, а потоа и Кратовската. Од нив ќе потекнат многу значајни споменици. Многу од нив денес не се наоѓаат во македонските библиотеки. Распрснати низ целиот свет, голем дел уништени или изгубени, не даваат целосен преглед за македонското ценето ракописно наследство. Само сочуваните траги, како записите и приклучоките што ни останале, ни помагаат делумно да го реконструираат нивниот пат на движење, како и нивниот век на користење.

Интересот на славистиката точно кон што постарите старословенски ракописи се засилил во XVIII-от и XIX-от век. Не треба да зачудува што оттогаш започнало едно живо и грижливо интересирање кон македонските ракописи, кон најстарото книжевно наследство, кое се наоѓало во нашите манастири и цркви. Во текот на тој период Македонија ќе ја посетат повеќе заинтересирани луѓе, кои ќе однесат многу ценети споменици.

Меѓу првите посетители на Македонија, заинтересирани за старите ракописи бил хрватскиот културен работник Антун Миха новиќ. Во неговата збирка се наоѓале ракописи од: Лесново, Пчињскиот Манастир, Марковиот Манастир. Меѓу ракописите се наоѓале вредните текстови: Македонското евангелие на поп Јован од крајот

на XII-от или почетокот на XIII-от век, Радомировото евангелие и Вранешничкиот апостол од XIII-от век, како изборниот Октоих и Псалтир.¹⁾

Македонија ја посетил и талентираниот руски научник Виктор Григорович. Тој ни оставил драгоцени податоци за ракописното наследство во Македонија.²⁾ Во главната охридска црква нашол 69 грчки и 23 словенски ракописи. Свештеникот од манастирот Лешани во Велмеј му донел цела вреќа ракописи и го известил дека многу ракописи биле всидани во темелите на новата црква. Од Струга го зел српскиот апостол со запис од 1277-та година. Во неговата позната збирка нашле место: Охридскиот апостол од XII-от век, потоа Слепченскиот апостол од истиот век.³⁾ Поголемиот дел од неговите ракописи денес се наоѓаат во Државната библиотека „В. И. Ленин“ во Москва.

Во колекцијата на познатиот славист А. Гилфердинг, кој исто така ја посетил Македонија, се наоѓаат два значајни извадоци со македонска редакција.⁴⁾ Еден дел од своите ракописи тој му ги отстапил на познатиот собирач на стари ракописи — А. И. Хлудов, чија збирка ја наследил Државниот историски музеј во Москва.

И Стеван Верковиќ бил живо заинтересиран за старините кај Јужните Словени. Таа активност ќе ја отпочне во 1850-та година. Интересни ракописи од Македонија опишал 1865-та година учениот славист — митрополитот Антонин Капустин.⁵⁾

Ракописите што грижливо ги прибирал низ разни места од Македонија — Јордан Хаџи Константинов — Џинот нашле место во Народната библиотека во Белград.

Меѓу заинтересираните луѓе за македонските споменици, секако, треба да се споменат браќата Миладиновци.⁶⁾ Х. Поленаковиќ со нив ги споменува: Стојко Акимовиќ, Симе Дамјановиќ, учители од Скопје, Хаџи Тодор Јовановиќ од Битола, Марко Тасов Мущовиќ од Тетово и др.

Полихроние Сирку, кој поседувал многу богата збирка ракописи, не можел да не ја посети Македонија. Многу старини од наш терен опишал и бугарскиот историчар Јордан Иванов.⁷⁾

1) Владимир Мошин, Словенски ракописи во Македонија, кн. I, Скопје 1971, стр. 7—20.

2) В. Григорович, Очерк путешествия по Европейской Турции, Казань 1848.

3) Од Слепче зел 12 многу ценети и стари ракописи.

4) А. Ф. Гильфердинг, Босния, Герцеговина и Старая Сербия, Записки Русского географического общества, 1859, 13.

5) Архим. Антонин, Поездка в Румелию архимандрита Антонина, Спб. 1879.

6) Х. Поленаковиќ, Димитар Миладинов како собирач на книжевно-историски споменици, Страници од македонската книжевност, Скопје, 1952, 160—163; сп. и Современост 1954, бр. 9.

7) Јордан Иванов, Български старини из Македонија, София 1970,

За жал соседните буржоазни држави, преку ширење на денационализаторските пропаганди во Македонија и преку разни други патишта успеале да пренесат многу стари споменици во своите библиотеки и музеи.

Од описите на ракописите во Софиската народна библиотека од вкупно 1137 ракописи се наведуваат 137 ракописи во чии записи јасно се гледа дека потекнуваат од Македонија. Меѓу нив се наоѓаат и други значајни ракописи од Македонија за кои нема директни податоци дека потекнуваат од нашите краишта.

Денес со новоизлезениот опис на ракописите, што моментално се наоѓаат во Македонија, регистрирани се 168 текстови.⁸⁾ Описот е изнесен на 372 страници. По опишувањето на евангелиските ракописни текстови и апостолските читања, следат повеќе минеи, октоиси, триоди, требници, молитвеници, часослови, псалтири, литургиски зборници, канони, акатиси, кодици, пролози, апокрифни зборници, житија, стихувани ракописни збирки, ерминии, ирмологи, историски документи, црковни слова, црковни учебници.

Меѓу најстарите споменици е описот бр. 36 на дел од Пентикостар (Цветен триод) со македонска редакција од крајот на XIII-от век или почетокот на XIV-от век. Пишуван е на пергамент во размер $24 \times 15,2$, на еден лист. Правописот е едноеров, а употребата на носовките е правилна. Содржината претставува дел од канонот во службата на утрена во недела, на слепородениот, песна III — VI.⁹⁾

Најстар опишан ракопис претставува дел од Посен триод, пак македонска редакција, од XIII-от век. Пишуван е на пергамент. Правописот ги дава белезите на Кратовската школа. Сличен е со Копитаревниот Триод од Љубљанската универзитетска библиотека, под бр. 9.¹⁰⁾

Поголемиот број од сочуваниите ракописи покажуваат српска редакција, особено и тие од XIV-от век. Македонска редакција се среќава во Посниот триод од третата четвртина на XIV-от век, пишуван на хартија на 149 листови, во кого се јавува уставно писмо со полууставни елементи.¹¹⁾

Од средината на XIV-от век собелези на македонска редакција е Кратовското четвороевангелие. Ракописот е пергаментен, содржи 151 листови, испишани со убаво калиграфско писмо. Текстот започнува со евангелието од Матеја и завршува со евангелието од Јован.¹²⁾

Од XV-от век извесни македонизми открива Требникот — сопственост на филозофскиот факултет во Скопје, особено во морфологијата и лексиката.¹³⁾

8) Види фуснота бр. 1.

9) В. Мошин, опис 36, стр. 101—107.

10) В. Мошин, опис бр. 31, стр. 100—101.

11) В. Мошин, опис бр. 33, стр. 102—103.

12) В. Мошин, опис бр. 1, стр. 35.

13) В. Мошин, опис бр. 47, стр. 122—124.

Споменатите неколку ракописи добиваат свое значење со оглед на нивната старост. Повеќето други ракописи нудат можност за посестрани истражувања, како лингвистички, така и културно-книжевно-историски.

Меѓу спомениците на старомакедонската писменост, што не се наоѓаат во Македонија, спаѓаат мошне вредни текстови, кои и денес имаат огромно значење за повеќе области од науката. Овие споменици својата важност ја добиваат и според периодот кога се составувани, според периодизацијата на историјата на старословенскиот јазик.¹⁴⁾ Периодот до приближно крајот на XI-от и почетокот на XII-от век се наречува старословенски период. Периодот што настапува по XII-от век е период на црковнословенскиот јазик од различни редакции. Врз базата на група старословенски ракописи (глаголски и кирилски) создаден е поимот за „старословенскиот канон“ — шематизиран тип на старословенски јазик со правилна употреба на назалите и еровите, како основна негова карактеристика и кој треба да го сфатиме и како јазик на кирилometодиевските преводи“.¹⁵⁾

Меѓу најстарите ракописи се споменува значајниот Охридски апостол што го издал познатиот славист Стј. Куљбакин.¹⁶⁾ Овој споменик претставува апракос од неполн текст на апостолски читања. На првата страница се наоѓа крајот на четивото од четвртот — трета недела по Пасха. Интересно е што во овој текст се среќава и глаголско писмо. Особеностите на ракописот јасно покажуваат југозападно потекло, белези од Охридската школа.

Во XII-от век настанал кај нас и Слепченскиот апостол, најден во манастирот Слепче — Демирхисарско. Овој голем ракопис претставува значаен споменик, кој нуди широко поле за разновидни истражувања.

Во групата преодни споменици, кои покажуваат извесно нарушување на разграничувањето на старите споменици, спаѓаат Добромировото евангелие од XII-от век, Ундолските листови од XI-от век, Григоричевиот паремејник од крајот на XII-от или почетокот на XIII-от век.

Во кругот на спомениците од Охридската школа спаѓа и значајниот текст: Болоњскиот псалтир, во кого наоѓаме точни податоци дека е напишан во Охридско: „писашъ ше сѧ въ Охридѣ градѣ, въ селѣ рекомѣмѣ равне прѣ црѣи аскѣни вѣлгарскѣмѣ“.

14) Рада Угринова—Скаловска, Споменици на старословенската писменост, Словенска писменост, 1050 годишнина на Климент Охридски, Охрид 1966, стр. 63—72.

15) Радмила Угринова—Скаловска: Македонската варијанта на црковнословенскиот јазик, предавање одржано на IV-от Семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид 1971 година.

16) С. М. Куљбакин: Охридская рукопись апостола конца XII вѣка, Български старини, кн. III, София 1907 г.

Во 1968 година се појави неговото фототипско издание, во Софија, со увод и белешки на Иван Дујчев. Овој ракопис денес се наоѓа во Болоњската универзитетска библиотека. Пишуван е на пергамент, содржи 264 листови со размер 27×20 .¹⁷⁾ Карактеристично е што во него се среќава типичната замена на α со λ и обратнo. Во повеќе зборови малиот ер (ϵ) е заменет со Е.

Изборното евангелие на поп Јован, кој ракопис се наоѓа во ракописната збирка на ЈАЗУ во Загреб, потекнува од крајот на XII-от или почетокот на XIII-от век. Јазичните особености покажуваат југозападно потекло.

Во истата збирка во Загреб се наоѓаат уште два важни ракописа: Вранешничкиот апостол и Евангелието на Радомир. Важно е што овие споменици покажуваат белези од Кратовската школа од XIII-от век.

Македонска редакција покажува и Изборното евангелие од XIV-от век, кое исто така се наоѓа во збирката на ЈАЗУ. Јазичните белези покажуваат охридско потекло.

Во Македонија постоел широк интерес кон негувањето и одржувањето на старословенската писменост. Покрај Охрид и Кратово широк интерес кон ракописното богатство покажувале и другите градови, кои егзистирале во средниот век и покажувале сестран економски-општествен просперитет. Во црквите и манастирите на овие градови и во најтешките услови на разновидните и вековните ропства се одржувал континуитетот на македонската писменост. Главниот придонес кон оваа работа секако го дале нашите свештеници, а подоцна и луѓето живо заинтересирани за општата култура.

Меѓу развиените градови важно место зазема Битола, кој секогаш се наоѓал во средиштето на историските настани, благодарение на географските и економските услови. Наоѓајќи се на познатиот и важен пат Виа Игнација, имал можности доста рано да се развие во важен центар на Македонија. Како таков подоцна ќе одигра важна улога во борбата за националната самобитност. Битола била спомената под денешното име во 1014 година, во една царска словенска повелба.¹⁸⁾

Денес во Битолскиот народен музеј се чува значајната Битолска плоча со потекло од 1017 година, пронајдена во битолската Чауш-Џамија. Овој споменик зазема мошне значајно место меѓу најстарите епиграфски споменици. Врз неговата палеографија се задржа професорот Владимир Мошин: „Некои 25 години помлад од Самоиловата плоча од 993 година, дупло поголемиот текст од Битолската плоча содржи многу повеќе историски податоци, а со својот јазичен материјал знатно ги проширува нашите претстави

17) Латинскиот наслов е: „Athanasius. Psalmorum“.

18) Монографија „Битола“. Битола 1970 г. стр. 18.

за тој степен на еволуција на старословенскиот јазик на преодот меѓу X-от и XI-от век, воочи 200-годишниот период на културна стагнација на македонскиот народ под византиска власт“.¹⁹⁾

Овој споменик содржи убаво уставно писмо со калиграфски форми. Напишано е на мермерна плоча, која, за жал, е доста оштетена. Текстот зборува за подигањето на градот со помошта на Богородица. Изнесена е генеологијата на Владислав. Некои зборови ја загатнуваат славната победа на Самоил и Арон над Василиј II во Ихтиманскиот кланец во 986 година. Годината 6522 (која е доста нејасна) секако се однесува на поразот на цар Самоил на Беласица 1014 година. Палеографските особености на буквите посочуваат потекло на плочата од XI-от век.

Од XII-от век се јавува еден значаен споменик — Битолскиот триод. Него, веројатно, го напишал граматикот Георги од село Вапа — „въ стѣпѣ на вѣдѣѣ ꙗ сѣѣѣѣ вѣрчен“

— во камбанаријата, на софра, на светите врачи Кузман и Дамјан — во околијата на Кичево. Глаголските букви зборуваат дека текстот бил препишан од глаголски оригинал. Покрај многу стари црти ракописот покажува и понови форми: „поинноуѣте мене вѣрчѣна...“ Ракописот денес се наоѓа во библиотеката на БАН, во Софија.

Битола и во наредните векови покажувала интерес кон културните и писмените тенденции, и покрај незавидните услови. Во 1385-та година Тимур Таш стигнал пред Битола. Граѓаните му дале силен и херојски отпор. Во 1395 година Битола потпаднала конечно под турска власт. Исламизацијата на битолското население била извршена особено во XVI-от век, през времето на Сулејман Законодавец (1520—1566). Исламизацијата не го спречила процесот на етногенезата на македонскиот народ. Словенското население се одржа мошне отпорно низ сите векови на долговековното рапство. Во XVI-от век не прекинала дејноста на православните свештеници, кои повлечени по манастирите и црквите ја одвивале својата скромна, но за нас многу важна дејност. Битолскиот и прилепскиот епископ Григорис во XVI-от век го превел делото на Дамаскин Студит на словенски јазик, што се говорел во Битолско. Митрополитот Јеремиј, како придружник на охридскиот архиепископ Анастасиј, го посетил австрискиот император Рудолф II во Прага, од каде заминал за Шпанија каде требало да го изнесат планот за ослободувањето на Балканските народи.²⁰⁾

Од времето на турското владеење останале доста турски документи што зборуваат за развојот на Битола. Турската власт ги водела редовно кадиските сиџили, кои ни служат како изворни

¹⁹⁾ Владимир Мошин, Битољска плоча из 1017 године, Македонски јазик, Скопје 1966, стр. 51.

²⁰⁾ „Битола“ — монографија, стр. 26.

документи. Самите Турци во XVI-от и XVII-от век се занимавале со книжевно творештво.

И од Битола многу важни словенски споменици биле уништени, земени, изгубени, а еден голем дел се наоѓа по туѓите библиотеки. Не само во Битола, но и во нејзината околина се негувала ракописната традиција. Во еден празничен mineј од почетокот на XVI-от век, што се наоѓа во Софиската народна библиотека, се споменува селото Српци.²¹⁾ Правописот на овој ракопис е еднороден. Истото село се споменува и во друг mineј, српска редакција, пак од XVI-от век.²²⁾

Во mineјот од XVI-от век се споменува битолското село Цапари.²³⁾ На овој mineј се наоѓа записот на Дионисиј. Од водените знаци на хартијата се јавува котва во круг со ѕвезда што, според Брике, зборува за потекло од почетокот на XVI-от век. Ракописот е добро сочуван, подврзан и со штици во кожа. Писмото покажува неправилен полуустав. Се јавуваат доста надбуквени знаци и акценти. Зборовите се слеени, но меѓу нив се наоѓаат точки. На првиот лист се јавува голема заставка — плетенка, со дополнителни листовидни орнаменти. Во ракописот се наоѓаат служби за сите денови, но без пролози. На првиот празен лист се наоѓа потписот на јеромонахот Дионисиј со грчки букви, додека од записот на вториот празен лист дознаваме дека тоа го напишал попот Дионисиј во 1725 година. Тој изградил манастир во 1724 година во Цапари. Откако ја изградил келијата, дворот, донесол вода, но потоа настрадал, зашто го наклеветиле неразумно и несправедливо. Затоа тој предупредува: „Ако некој монах реши да оди во некој пуст манастир, првин треба добро да размисли потоа да оди, само првин да си го наполни кесето за да не настрада како него“.

Во истиот mineј во една белешка станува збор за воените дејствија меѓу Турција и Русија во градот Балта, во тогашната Подолска губернија, што бил под Турците. Во тие судири битолскиот паша собрал голема потеря од 7 вилаети за да ги помогне разбиените турски војски: „Да се знает кога стана паша битолски по балта со потеря от 7 филаети собра. Многу потеря изгина и сеимени и многу тамазик беше по ристиани и многу харамии предавава (?) ... маџар ... трибари (?) ... петре и и зеде дека беа јунаци ама и балта от бучи (?) ... охтече и денеска хитр беше не падна в рака“. (1763).

Битола и Битолско се споменуваат во записите на Љ. Стојановиќ,²⁴⁾ како и во многу манастирски споменици.

²¹⁾ М. Стојанов, X. Кодов: Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. III, София 1964, бр. 907.

²²⁾ Фуснота 21, бр. 911.

²³⁾ Види фусната 21, бр. 909.

²⁴⁾ Љ. Стојановиќ: Стари српски записи и натписи, Београд 1902, бр. 998, кн. I.

Од XIX-от век постојат повеќе ракописи, кои исто така имаат свое значење за културно-историските услови за Битола.²⁵⁾

Ракописната традиција била доста силна и во Бигорскиот Манастир, сместен во живописната долина на реката Радика, северно од Дебар. Според еден бигорски споменик манастирот бил изграден 1020 година од некој Иван. Повеќето историчари го поддржуваат мислењето дека ктиторот на овој манастир бил истиот оној Јован — првиот охридски архиепископ од Дебар, назначен од византискиот император Василиј во 1018 година.²⁶⁾ Тој се споминува и во Парискиот ракопис од XIII-от век.²⁷⁾

За културно-историската улога и значење на Бигорскиот Манастир денес постои обемна литература, особено за вредностите на дебарските копаничари, за старите икони, како и за културното наследство од вој крај. Извесен дел од ракописите од овој манастир, како и од Дебарскиот крај, сочувани се до денес.

За ракописите од XI-от и XII-от век имаме само оскудни податоци, додека веќе од XIII-от век се јавува еден пергаментен лист, опишан во вториот том на описите од Цонев, од Софиската народна библиотека.²⁸⁾ Листот бил испратен до Просветното министерство 1892 година од Дебар, од Васил Икономов. Потоа во Софиската народна библиотека било пронајдено и Евангелието од кое бил истргнат листот. Овој ракопис содржи 171 листови. Почетните букви и насловите се напишани со црвено мастило. Во него е употребен правописот од Кратовската школа, со употреба само на малиот ер (ѿ). Втората рака, што јасно се забележува во ракописот, употребува и мал и голем ер. Евангелието го привлекло вниманието на рускиот истражувач Архангелски, кој се определил за потекло од XI или XII век, додека пак Кулаковски го датирал во XIV-от век. Подоцна Цонев, имајќи ги материјалите од истражувањата на Кулбакин, се определил за потекло од XIII-от век.

Меѓу ракописите од Софиската народна библиотека се наоѓа и еден Осмогласник,²⁹⁾ од XIV-от век, составен од 201 пергаментни листови. Во него се наоѓа летописната белешка: „донде црѣ мехметбекѣ на дебрскѣ землѣ на скедерѣ бега. цнднѣ поршбн. н потегуе месеца мал 0 днѣ въ свѣштѣ въ лето љ. к. д.“

Од Дебарско потекнува уште еден Осмогласник. На Софиската библиотека ракописот ѝ го поклонил В. Сарафов од село Либјахово, Неврокопско, во 1887 година. Ракописот се состои од 116 пергаментни листови.³⁰⁾

25) В. Антиќ, Битола во ракописната традиција. Прилози... Битола 1971, стр. 83—89.

26) Георги Трајчевѣ, Книга за Миацитѣ, Софија 1941, стр. 1.

27) Џордан Иванов, цит. дело, стр. 566.

28) Б. Цоневѣ, Описѣ на славянските рѣкописи на Софийската народна библиотека, Софија 1923, бр. 467, том II, стр. 14.

29) Види ги описите на Цонев, том I, опис бр. 180.

30) Цонев, том I, опис бр. 172.

За време на османлиското владеење започнатата традиција и во овој крај се намалува. Сочуваните ракописи од XVI-от век главно ја одразуваат српската редакција. Од средината на овој век до нас допрело едно Четвороевангелие, сочувано во кожна подврска, со потекло од Бигорскиот Манастир.³¹⁾ Писмото покажува уреден устав од XVI-от век. Орнаментиката одразува типичен балкански стил. На листот бр. 5 се наоѓа четвртасто знаменце со плетени кругови, додека самиот наслов се наоѓа во средниот простор. Плетерот има црвена, кафеава, сина, зелена и жолта боја. Во ист колорит се наоѓа и плетениот иницијал К.

Најстар ракопис од XVI-от век, со потекло од Бигорскиот Манастир е делот од празничен Минеј, од кого се сочувани само 37 листови.³²⁾ Во него се чувствуваат трагите од ресавскиот ракопис. Од водените знаци се јавува котва во круг со ѕвезда одозгора и со иницијалот В одоздола, карактеристичен за 1520-та година. Содржински ракописот содржи служби за месец септември. На крајот се наоѓа последниот стихир од „На хвалитех“.

По својата вредност важно место зазема Бигорскиот Патерик од средината на XVI-от век, кој содржи 276 листови. Од водените знаци се јавуваат пет видови котви со различни контрамарки. Во него се наоѓаат текстовите за трите жени во пропаста, двајцата браќа што не се сакале, душеполезните беседи на отец Зосима, житието на Антоние Нови, за покаениот разбојник, за Макарие Велики и др.

Од овој манастир денес се сочувани повеќе ракописи, повеќето од нив се од XIX-от век. Од овој век потекнуваат и некулку манастирски споменици.

Остатоците од древниот град Велес денес се наоѓаат во Стариод Град или Долен Град, над кого се издига калето. Според народното предание преселувањето на стариот Велес се извршило во времето на турското владеење.³³⁾ Во третиот век од новата ера се споменува под името Билазора или Вилазора. Подоцна Турците го нарекле Куприли, според мостот на Вардар. За појавата на средновековниот град Велес имаме податоци од почетокот на XI-от век во повелбата на Василиј II.

Секако, раната појава на овој македонски град условувала и еден ран културен подем што ќе најде израз и во ракописната традиција.

Околните велешки цркви и манастири имале различен развој во неколкунаватното признавање на бугарско, грчко, српско и турско владеење.

Меѓу многубројните дарители и сопственици на стари и значајни ракописи се јавуваат и повеќе лица од Велес. Меѓу нив се истакнува Ѓорѓи А. Владикоецов. Еден добар дел од ракописите

³¹⁾ Во Државниот архив на Македонија, МБ, М—1.

³²⁾ Државен архив на Македонија, МБ, М—2.

³³⁾ Коста Н. Костић: Наши нови градови на југу, Београд 1922, 101—104.

тој му ги подарил на Бугарското книжевно друштво, од каде преминале во Народната библиотека во Софија. Ракописи поклопувал и Димитар Матов, кој се истакнувал со своите вонредни познавања на античката култура и литература. Меѓу луѓето кои манипулирале со вредните ракописи од Велес и Велешко треба да се споменат: Г. П. Бојаџиев, К. Чингаров, Г. Палашев, Д. Пракиџов, како и повеќе членови од фамилиите: Дрндарови, Кушеви, Весови, Бојаџиеви. Од Велес потекнува и нашиот преродбеник Јордан Хаџи Константинов—Џинот, кој доставил и открил повеќе значајни ракописи.

Од Велес потекнува Изборното евангелие од XIII-от век, сега сочувано во Народната библиотека во Софија.³⁴⁾ Писмото е уставно и правилно. Се јавува само малиот ер, со мали исклучоци со појава на големиот ер и големиот јус.

Многу значаен е и Велешкиот зборник од XI-от век,³⁵⁾ што се сочувал во библиотеката на БАН. Овој зборник му го подарил А. Владикоецов на Бугарското книжевно друштво. Ракописот содржи 141 листови, но фалат доста листови од почетокот. Водениот знак е плод од шипка, потоа круша и едрилица. Во него е поместено и писмето на Григориј Богослов до Евдокиј Ритор. Христо Кодов подвлекува дека писмото не било испратено до Филагриј, како што порано тврделе Горски и Новоструев.

Хр. Кодов опишува уште еден значаен споменик од Велес со потекло од XIV—XV век.³⁶⁾ Во него се наоѓа словото за Макаевите, словото за маченикот Кипријан, словото за рождество Христово, итн.

Во Софиската народна библиотека се наоѓа и велешкото Четвороевангелие од XV век.³⁷⁾ Библиотеката го добила како подарок од Д. Матов. Во истата библиотека се наоѓа и „Велешкото зборниче“, од XV — XVI век, составено од тропари и месецослов.³⁸⁾ Зборникот нема почеток и крај. Во почетокот се поместени некои катавасии. Меѓу останатите слова се наоѓаат: апокрифот за Богородица и романот за Тројанската војна.

Трет подарен ракопис од Владикоецов е еден богословски зборник од XVI-от век.³⁹⁾ И тој е дел од голема книга. Писмото е среден полуустав од српска редакција. Кодов нагласува дека, според ракописот и некои други особености, ракописот го пишувал јеремонахот Висарион Дебарски, кој најверојатно го напишал и

³⁴⁾ В. Цонев, том I, опис бр. 18.

³⁵⁾ Хр. Кодов: Опис на славјанските рџкописи в библиотеката на Българската академия на науките, София 1969, опис бр. 81.

³⁶⁾ Види Кодов, опис бр. 69.

³⁷⁾ Цонев, том I, опис бр. 35.

³⁸⁾ Цонев, том II, опис бр. 667.

³⁹⁾ Кодов, опис бр. 83.

„Богословскиот зборник“ од XVI-от век. Почетниот текст започнува со богословскиот трактат за православната вера. Десно од текстот се наоѓаат толкувања со ситно полукурзивно писмо.

И градот Прилеп покажал мошне рано интерес кон старото писмено наследство. Економската сила е евидентна во него уште од 1240-та година за што ни зборуваат трговските врски со Дубровник. За време на Душановото владеење Прилеп се споменува како познат трговски град. Подоцна градот станува престолнина на Волкашин, потоа на Марко. Денешниот Прилеп го подигнале Турците во близината на средновековниот град. Стариот град го добил името Марков Град, додека името на стариот град било пренесено на новиот град.

Во околината на Прилеп през минатите векови била негувана писмената традиција, регистрирана во црквите и манастирите: Св. Никола, Св. Архангел, Богородица Пречиста, Св. Димитрие.

Во описите на Цонев од 1910-та година се споменува Четвороевангелието од 1361 година, кое денес се наоѓа во Софиската народна библиотека.⁴⁰⁾ На страниците од ракописот се наоѓаат повеќе записи. Се јавува нередовна јотација. Првиот лист е пергаментен, потоа првиот и последниот лист од секоја тетратка се пергаментни, додека внатрешните се од хартија. Хартијата е доста груба и покажува воден знак — два круга пресечени со хоризонтална линија и меѓу нив се наоѓа вертикална линија. На крајот се јавува синаксар. На првиот лист се наоѓа белешката: „Сиа книга божествена јеже јест тетраевангел написасе помоштију божиеју и пречистие јего матере в дому божи и светаго отца Иоана Рилскааго рукоју и трудом многу грешнаго и смернааго мниха Симеона в 1361 година.“ Записот се наоѓа во убава рамка со крст во црвена, зелена и бела боја. Ракописот го доставил во Софиската народна библиотека Никола Кондов од Прилеп.⁴¹⁾

Од Прилеп потекнува и Осмогласникот — параклитик⁴²⁾ од крајот на XVI-от век со 201 листови. Писмото дава читлив, но ситен устав. Во записите се забележуваат доста летописни белешки. Во почетокот на еден лист е напишано: „Книга ета подарена мне моим покојним отцем, известним по церковному, грекоболгарскому вопросу, горјачим народолубцем Нако Станишевим. Он скончалсја в родном своем городе Кукуше, в јужној Македонији, в марте месеца 1875 года. Ја в памјат својејо отца жертвују ету книгу в Софијскоју народноју библиотеку. Син Нако Константин Станишев. Москва, сентјабра 20-го 1897 года.“

Од околината на Прилеп било и Четвороевангелието од XV-от век со јасни знаци на српска редакција, со едноеров правопис. Евангелијата започнуваат со убави иницијали.

40) Цонев, том I, опис бр. 31, стр. 29—30.

41) Ракописот го споменува Архангелски во 1898 година.

42) Цонев, том I, опис бр. 180.

Цветниот триод од XV-от век со српска редакција, опишан од Цонев под бр. 210, бил пронајден во селото Мајжучиста, Прилепско. Го доставил В. И. Дудев. Во Народната библиотека во Софија бил испратен од Просветното министерство. Значаен ракопис од 1479 година се наоѓал во „варош прилепски“. Тоа е еден Псалтир, кој исто така се наоѓа во Софиската народна библиотека. Употребата на еровите е применета без правило.

Од селото Прилепец бил доставен уште еден ракопис, „Канони на Богородица“ од XVII-от век. Во него се наоѓа белешката: „И пак да се знает како приложи пол Костадин сија книга, приложи поп Костадин от село Прилепец на манастир добромирово...“

За грижливоста на некои свештени лица кон сочувувањето на драгоцените ракописи ни зборуваат разновидните белешки оставени врз листовите. На посниот триод од Карпински е запишано: *Пѣрковѣза се спа дѣшспѣана кнѣга въ лѣтѣ жрѣбѣ (1671) ѡваннѣ въ манастирѣ Лѣкностѣльнѣ ѡ вогохранѣмо мѣсто грагѣ Кратово прѣзвитерѣ...*⁴³⁾

Во описите на Цонев се споменува и Поменикот од XVI-от век, за кого се претпоставува дека се однесува на црквата Успение Богородичино, т.е. Пречиста до Кичево.⁴⁴⁾ Во него јасно стои дека го напишал монахот Никодим. Се споменуваат многу лица кои го посетувале и дарувале манастирот, кој исто така одиграл важна улога през вековите на ропството.

И значајниот Дамаскин од XVIII-от е најден во селото Миленица, Кичевско во домот на селанецот Димитар Лазов, на 13 ноември 1915 година. Овие податоци ги наоѓаме на 106-от лист од ракописот.⁴⁵⁾ Д-р П. Бончев ѝ го подарил ракописот на Народната библиотека во Софија во 1916-та година. И во овој ракопис употребен е само малиот ер. Во него се наоѓаат слова на Јован Богослов, за добрите и молчеливите жени, за апостолот Павле итн. На една страница се наоѓа забележана народна песна, (брзопис од поново време), напишана од Апостол кир Миланов. Песната се однесува на турското ропство и појавата на потерите.

Повеќето ракописи потекнуваат од XIX-от век. Тие имале сепак поголеми можности да бидат сочувани. Меѓу нив се наоѓаат ракописи со разновидни редакции, како што е и случајот со Никетовото молитвениче од 1787 година.⁴⁶⁾ Во него се забележува српска и црковнословенска редакција, но во лист 77-б се наоѓа дел од „Кам' к падна“, напишан на македонски јазик: „Глѣшайте , людие, изгълвини срѣца вашегѣ , еланте хрисклани бѣжие, еланте вратие , придите стари и млади , еланте мало и гѣлено , послѣшайте свит цѣо сте православни хрисклани , цѣо сте крѣтени , цѣо сте мѣропомазани , цѣо сте овци хрисклови, елайте избрано стадо бѣжие да се соберемо...“

⁴³⁾ Цонев, том I, (од 1910 г.), опис бр. 581.

⁴⁴⁾ Цонев, том I, 1910 г. опис бр. 294.

⁴⁵⁾ Цонев, том II, 1923 г. опис бр. 714.

⁴⁶⁾ Цонев, том II, 1923, опис бр. 646.

Во еден ракописен дел од народен Дамаскин, опишан од Цонев под бр. 728⁴⁷⁾ се јавува западен македонски дијалект. Ракописот се наоѓа во Народната библиотека во Софија. Во него се наоѓа „Житието на Св. Ѓорѓи“: „Ў некое време, кога билъ царъ Диоклитианъ & Рилъ, онъ билъ неверникъ, многѸ на христијани днсаѸвалъ, ги вертелъ кѸде негоа вера он билъ идолопоклоникъ да мѸ се поклонѸа...“;

Покрај ова житие поместени се уште „Житие крстителю ИѸанъ“, „Житие преподобна Параскева“ итн. Оваа ракописна тетратка била зашиена заедно со делото на Јоаким Крчовски „Чудесата на пресвета Богородица“.

За многу ракописи не се знае точно од каде потекнуваат, а ги пополнуваат витрините на познатите библиотеки.

Македонија одиграла мошне значајна улога во создавањето и одржувањето на старословенската традиција. Нејзиното ракописно наследство доста рано ги привлечло славистите од повеќе земји да дојдат лично на теренот на Македонија, да ги разгледаат ракописите, да ги пронајдат трагите кои водеа кон драгоценото и старо наследство, така обемно создавано и оставено од Климент Охридски и неговите многубројни следбеници.

⁴⁷⁾ Описите на Цонев од 1923 година, том II.